

É R T E K E Z É S E K
A M. KIR. FERENCZ JÓZSEF TUDOMÁNYEGYETEM
FILOZÓFIAI INTÉZETÉBŐL

Igazgató: BARTÓK GYÖRGY egy. ny. r. tanár

1. SZÁM

Böhm Károly
szellemtana és az újabb főrekvések
a mai lélektanban

IRTA:

Muzsnai Dénes

SZEGED,
FILOZÓFIAI INTÉZET
1927

XB 105995

A M. KIR. FERENCZ JÓZSEF TUD. EGYETEM
 EÖLCSÉS-ZET-, NYELV- ÉS TÖRT. TUD. KARA

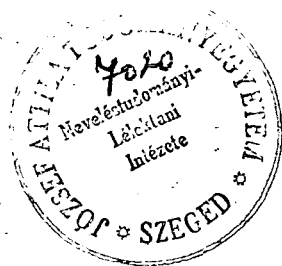
Érkezett 1927 évi május hó 9-én.
 Iktató-szám: 488 / 1926-27.

Előírat: Utóírat:

Böhm Károly

szellemtana és az újabb törekvések a mai lélektanban

Írta:
 Muzsnai Dénes

SZEGED, 1927.

XB 125925

SZTE Egyetemi Könyvtár

J000751939

Böhm Károly szellemtana és az újabb törekvések a mai lélektanban.

1.

A pszichológiának Fechner és főleg Wundt kutatásai által megindított és az ő szellemi irányításuk alatt álló korszaka napjainkban már a befejezéshez közeledik. Világosan bizonyítják ezt a tényt az elmúlt évek lélektani kongresszusai, ahol a vitatkozás folyamán mindjobban előtérbe nyomultak az új irányok képviselői. (Igy pl. a német pszichológusok 1925. évi müncheni gyűlésén az »alkat-elmélet« követői, az 1926-os groningai kongresszuson pedig az E. Spranger által képviselt »Strukturpsychologie« állt az érdeklődés középpontjában.) A szakirodalom is híven tükrözi vissza, hogy egy új korszak küszöbére érkezett a lélektani kutatás. Új elvi alapvetések, új célkitűzések, új módszerek, új elnevezések tűnnek fel. Ezen sok irányból jövő újatörekvések azonban rendkívül nagymértékben veszélyeztetik e fiatal tudomány egységét. Súlyosbítja a helyzetet az a körülmény is, hogy az alatt a négy-öt évtized alatt, amióta mint önálló tudomány szerepel a lélektan, nem sikerült egy általánosan elfogadott és kialakult terminológiát teremteni magának. Ezáltal nemcsak az elvi ellentétek és módszertani különbségek, de még az egyes fogalmak megnevezésének bizonytalansága és vitatottsága is hozzájárul az általános zavar fokozásához.

Nem csodálhatjuk, hogy ilyen körülmények között, minden olyan pszichológiai munkában, mely a mai kérdésekkel foglalkozik, egybehangzóan olvasható panasz a tudomány jelenlegi kaotikus állapota miatt.

»Keine andere Wissenschaft ist heute so „problematisch“ wie die psychologie.«, ezzel a mondattal kezdi Driesch legújabb munkáját.¹

»Über so gut wie alle wichtigeren „Begriffe“ die zur Beschreibung und Erklärung psychologischer Tatsachen dienen können, herrscht Streit. Die Uneinigkeit und Verwirrung über

1. „Grundprobleme der Psychologie. Ihre Krisis in der Gegenwart.“ Leipzig 1926.

die gegenseitige Abgrenzung dessen, was etwa die Worte Wahrnehmung, Vorstellung, Empfindung, Gefühl, Subjekt, Erlebnis, Inhalt usw. zu bedeuten haben, ist so gross, dass sie schlechterdings nicht übertroffen werden kann.«, írja 1918-ban megjelent munkájában ² Linke. — Tumarkin „példátlan iránytalanságról” beszél, amely ma a lélektan területén uralkodik.³ Koffka meg azt állapítja meg, hogy a lélektan olyan helyzetbe jutott, amelyben : »die Deutung fast aller Tatsachen strittig sei . . . dass es wohl keine einzige psychologische Theorie gibt, die heute von allen Psychologen anerkannt werde.«⁴

Vannak azonban, akik nem elégszenek meg e tények megállapításával, hanem keresik először a válság okát, másodszor a kibontakozás lehetőségét. Ezek közé tartozik Jonas Cohn is, aki a »Logos« Rickert-számában⁵ írt tanulmányában igen figyelemreméltó gondolatokat tett vizsgálat tárgyává. Fejtegetései szerint a mai lélektan „nyomorúságos helyzete” („grösste Not”) okát akkor láthatjuk meg leglisztábban, ha bevilágítunk abba a „szakadékba” („Kluft”) amely az »exakt« kísérleti kutató munkája és a »beleérző, megértő« lélekvizsgálat között tátong. Jonas Cohn ezen vizsgálódásának során arra a végső következtetésre jutott, hogy : „Durch ihre Grundprobleme hängt jede Wissenschaft mit der Philosophie zusammen; sie lassen sich Fruchtbar nur behandeln, wenn man beides, die lebendige Arbeit der Einzelwissenschaft und den philosophischen Zusammenhang im Auge behält.”⁶

Jonas Cohn ezzel a megállapítással nemcsak saját felfogásának adott hangot. Ez a nézet ma már nemcsak azok körében általános, akik a filozófia területéről szemlélik a pszichológia válságát, hanem azok is vallják, akik »exakt« kutatásban töltötték el az életüket. Hogy például a kísérleti lélektan egyik büszkeségét említsem : William Stern is hasonlóképen nyilatkozik ebben a kérdésben : »Eine Philosophie feindliche Epoche hat in solchen Beziehungen nichts als einen peinlichen Störungsfaktor der Psychologie gesehen . . . Aus diesen Verhältnissen erklärt es sich, dass wir heute trotz der gewaltigen

2. „Grundfragen der Wahrnehmungslehre.“ S. VI.

3. „Prolegomena zu einer wissenschaftlichen Psychologie.“ Leipzig 1923.

4. Max Dessoir kiadásában megjelenő „Lehrbuch der Philosophie” első kötetében : „Die Philosophie in ihren Einzelgebieten.” Berlin 1925. A lélektanról szóló részt Kurt Koffka írta. Az idézetet Josef Ternus S. J. „Von der Selbstbesinnung der Psychologie” című tanulmányából vettem át, amely hű képet fest a pszichológia mai válságáról. („Stimmen der Zeit”, 1926. Bd. 111. S. 266.) Több szempontból párhuzamoan halad írásom gondolatmenetével.

5. Logos, 12. (1923.) 50. l. s. k.

6. i. m. u. o.

Erfolge exakter Seelenforschung — noch immer nicht die Psychologie, sondern viele Psychologien haben.»⁷

A lélektannak tehát a filozófia segítségét kell igénybe venni, ha ki akar szabadulni mai nehéz helyzetéből, mert éppen azáltal szakádozott így szét, hogy minden rendező és értékelő elvet mereven elutasított eddig magától. Ebben a konzekvenciában látják számára a kiutat azok, kik manapság sorsáról gondolkoznak.

Pontosan ugyanezt az alapfelfogást találjuk hazánk nagy gondolkozójánál, Böhm Károlynál: „A philosophiai constructio helyességét . . . a kísérlet és logikai reconstructio útján mindig lehet és kell ellenőrizni; ellenben a tapasztalati elemzés értéke mindig a kísérletező értelmi magasságától függ s ezt kísérletekkel nem lehet igazolni. Azért a sok empirikus psychologus különböző eredményekre juthat el s el is jutott, — de ezeknek helyessége nem ellenőrizhető. Mert ami ellenőrizné, a logikai connexus, azt ezen kutatók „előítéletül“ elvetik s így általánosításaik mindenkor problematikusak s a lélek képe, melyet adnak, mindig dekapitált szoborhoz hasonló csonka alak. Innen a tapasztalati vagy inkább kísérleti lélektannak jelenlegi tőrője, mely leplezett bukástól (banque route) nagyon kevésben különbözik.”⁸ Böhm Károly ezen nyilatkozatának különösen az a tény ad kiváltságos értéket, hogy teljesen önálló utakon haladva jutott el erre az eredményre, évtizedekkel előbb, (főmunkájának: „Az ember és világa” 1883-ban megjelent első kötetében is. már teljes határozottsággal fejti ki ezen alapfelfogását) mint azok, akiket a már egy évtizednél hosszabb idő óta húzódó válság vezetett erre a felfogásra.

Böhm Károly azonban nemcsak tisztán látta a lélektan mai válságának ezen alapokát (már abban az időben, amikor a Wundt által megindított experimentalis pszichologia első reményteljes eredményeit ünnepelte), hanem hatalmas méretű filozófiai rendszerének keretén belül egy teljesen eredeti „szeltemtant” dolgozott ki, amelyben sikeres megoldását adja ennek a ma oly aktualis problémának.

Jelen dolgozatunknak éppen az a célja, hogy Böhm szellemtanát párhuzamba állítva a lélektan azon irányáival, melyek ma az érdeklődés középpontjában állnak, — ismertesse. Ennél az egybevetésnél azonban az egyes irányok kutatási módszerének és felfogásának elvi alapvetésére szorítkozhatunk csak, mert a részletkutatások anyaga ma már olyan óriási és

7. „Die Psychologie und der Personalismus.” Leipzig 1917. — Az idézet: „Philosophisches Jahrbuch.” 30. (1917) 358. lapon.

8. „Az ember és világa”. IV. köt. 111. l. (1912)

annyira szétfolyó, hogy másképen áttekintést nyerni rajta, szinte lehetetlen feladatnak látszik. Fejtegetéseink során, az egyes irányok legjellegzetesebb vezérképviselőinek (akik egyszersmint az irányzat megalapítói is) tanítását igyekszünk megismerni.

Elsőnek Wundt Vilmos (1832—1920) munkásságának alapelveit tesszük vizsgálat tárgyává. Nemcsak a historiai teljesség szempontjából fontos ez, hanem mert ma is számos követője van (és ameddig orvosok lélektannal fognak foglalkozni, lesz is) tanításának. — (Természetesen nem az egyes részleteredményeire gondolunk, melyek már jórészt túlhaladtak, hanem kutatómódjának szellemére.) S különösen fontos Wundt felfogása azért is, mert az új irányok legnagyobb része is összefüggésben áll vele annyiban, amennyiben olyasféle „ellenhatást” képviselnek felfogásával szemben, amilyent annak idején az ő kísérleti és fiziológiai alapon álló lélektana jelentett a spekuláción alapuló pszichológiával szemben.

Az első ilyen „ellenhatás” a Külpe Oswald (1862 — 1917.) által 1905-ben megalapított würzburgi iskola volt. Wundt egykori asszisztensének kutatásai és törekvései számunkra e helyen csak annyiban képezhetik vizsgálódásaink tárgyát, amennyiben valami új, Wundtétól eltérő felfogást jelent a lélektan feladatáról és módszeréről. Ennek a kérdésnek eldöntése nem könnyű feladat Külpenél és iskolájánál. Vannak akik csak új tárgyválasztást és nem módszerváltozást látnak abban, hogy ők a magasabbrendű lelkitevékenységeket állították kutatásaik középpontjába; így nyilatkozik például Stanley Hall is: „Die Würzburger, die der Laboratoriumstätigkeit einen neuen Ansporn gegeben haben, die denen, die schon um die Zukunft ihrer Einrichtungen besorgt waren, neuen Mut und neues Leben eingeflöss haben, sind wohl trotz allen als seine (t. i. Wundt) legitimste Nachkommenschaft zu betrachten.”⁹ Felfogásunk szerint, ha Külpe nem is tudott teljesen szabadulni a wundti kutatási módszertől, azáltal, hogy az önmegfigyelésre fektette a főszólyt a kísérleteknél és hogy az »én« primatusát hangsúlyozta a lelkifolyamatok magyarázásánál, lényegesen eltért az eredeti wundti doctrinától és így uttörő szerepe kétségtelen. Az tény azonban, hogy újításának konzekvenciáit nem vonta le teljesen és így nem tudta Külpe kutatásait elég szilárd önálló elvi alapvetéssel alátámasztani. A würzburgiaknak ezt a győnge oldalát már az élesszemű amerikai is észrevette: „Sie haben jedoch selbst das hohe Ziel, zu dem die Introspektion führen soll, noch nicht entdeckt, auch hat sich der Mann noch nicht gefunden, der imstande wäre, uns zu sagen, welchen Sinn diese wüsten Mengen von

9. Stanley Hall: „Die Begründer der Modernen Psychologie.” Leipzig 1914. 362. l.

Berichten über Introspektionen denn eigentlich haben, oder aber worauf denn nun die immer raffiniertere Analyse (Husserl würde sie vielleicht nur als neue Epistemologie bezeichnen) eigentlich hinaus will.“¹⁰

A wüzburgi iskola, mint részletesebben látni fogjuk a tárgyalás során, nem tudott teljesen szakítani a wundti hagyományokkal, pusztán csak az irányt mutatta meg, amely felé a lélektani kutatás fejlődése haladni fog.

A pszichologia elméleti kérdéseinek tisztázása, mint a most uralkodó általános zavar is mutatja, lassan és nagy nehézségekkel küzködve halad azonban előre. Így az „alkatelmélet” („Gestalttheorie”) is, amelyet harmadiknak öhajtunk jelen dolgozatunkban ismertetni, különböző szempontokból megindult laboratoriumi vitatkozások folyamán teremtette meg magának azokat az új elvi alapokat, amelyeket Max Wertheimer és Wolfgang Köhler munkáiból ismerünk. Ezért elsősorban az ő írásaik alapján tesszük vizsgálat tárgyává a kísérleti lélektan e mind jobban előtérbe nyomuló irányzatát.

Ellentétben az eddig említett három áramlattal, a „megérthető” vagy „beleérző pszichologia” („strukтура-pszichológiának is szokták nevezni), amellyel negyedik helyen akarunk foglalkozni, nem a laboratoriumi, kísérleti kutatás talajából nőtt ki. Dilthey tanítása által megindított „szellemtudományi” kutatás gyümölcse. Mai alapvetését Edward Sprangernek köszönheti, aki legjelentősebb képviselője is egyúttal.

Egyrészt hézagosnak, másrészt önkényesnek fog talán föltűnni, hogy ezt a négy irányzatát választottuk ki a mai lélektannak Böhm Károly szellemtanával való összehasonlítás céljából. Fel lehetne hozni olyan jelentős önálló törekvéseket, mint pl. a Brentano és Meinong tanításának alapján álló gráci iskola, Theodor Lipps eredeti felfogását, G. E. Müller és Theodor Ziehen asszociációs lélektanait; azt a nagy hatást, amelyet a Husserl által megindított fenomenologiai kutatás gyakorolt egyes pszichologusokra. Amelynek első visszhangja Heinrich Hofman göttingai disszertációja volt: „Untersuchungen über den Empfindungsbegriff.”¹¹ és egyik legjelentősebb terméke P. F. Linké-nek fenomenológiája a kísérleti lélektan számára.¹² Fel lehetne sorolni még sok olyan elméletet és törekvést, mely kisebb-nagyobb körben hatást gyakorolt és híveket szerzett magának, azonban ezeknek legtöbbje rendszerint csak részletkérdésekre vonatkozott; az egyetemes módszertani és elvi

10. Stanley Hall: i. m. 362. l.

11. „Arch. f. d. ges. Psychol.” Bd. 26. (1913.) 1.—136. l.

12. „Grundlagen der Wahrnehmungslehre. Untersuchungen über die Bedeutung der Gegenstandstheorie und Phänomenologie für die experimentelle Psychologie.” München 1918.

felfogásuk szerint az előbb felsorolt irányzatok valamelyikébe sorozható be. Meg lehetne említeni Breuer és Freud által megindított „pszichoanalizist” is, mely egykor nagy ígéretekkel lépett fel a modern lélektani törekvések tarka tömegében. Azonban a theoretikus pszichologia szövevényes problémakomplexumaira nem tudott kielégítő választ adni és így megmaradt az ideggyógyászat egy ágának.

E dolgozat keretén belül nem lehet kimerítően minden felbukkant irányzatra kiterjeszkedni. Célunk, mint már jeleztük, pusztán csak annak kimutatása, hogy Böhm hároly szellemtanában ugyanazokat az alapgondolatokat találjuk a lélektani kutatás céljára és módszerére vonatkozóan, mint amilyen elvek alapján helyezkednek el ma külföldön (elsősorban Németországban) azok az irányzatok, amelyekről a lélektani tudomány további fejlődése várható. Legfeljebb azt lehetne vitatni, hogy vajon az általunk ismertetendő „Gestalttheorie” és Spranger „megértő” lélektana-e azok az irányok, „melyéktől a lélektani tudomány tovább fejlődése várható?”. Mint már említettük, az elmúlt évek pszichológiai kongresszusain e két irány nyomult előtérbe, azonkívül az irodalom is bizonyítja, hogy például az experimentalis lélektanban azon kutatók munkásságában is, akik nem azonosították magukat ezzel az irányzattal, az „alkat” problémával kapcsolatos kérdések kerülnek vizsgálat alá. Arról a kiváltságos helyzetről pedig, úgy gondolom, felesleges bővebben írni, amelyet Edward Spranger a szellemtudományi alapon álló lélektani kutatás területén elfoglal. — Ezzel azonban nem akarjuk azt mondani, hogy kizárólag e két iránytól várható, hogy kisegítik a pszichologia tudományát mai válságos helyzetéből, hiszen az előbb felsorolt törekvéseken kívül még számos olyan kutató dolgozik (gondoljunk csak Karl Jaspers, P. Lindworsky, Krüger, Hans Driesch stb. neveire), kiknek eredményei mind hozzájárulnak a kibontakozáshoz. Azonban eddig még ezeknek nem sikerült annyira megszervezni működésüket („iskolát alapítani”), hogy »iránynak« lehessen tekinteni felfogásukat.

2.

Stanley Hall előbb idézett tanulmányában Wundt páratlan munkateljesítményének jellemzésére kiszámítja, hogy 1858. és 1911. közötti években megjelent írásai hány nyomtatott oldalt tehetnek ki.¹³ Számításai szerint körülbelül 16.000. oldalt írt ezalatt az idő alatt Wundt, nem számítva azonban a folyóiratokban megjelent tanulmányokat, melyeknek mennyisége,

13. i. m, 352. l.

ezt a számot is felülmúlja. Ha mennyiségre hasonlítjuk össze Wundt munkáit a jelenkor és a régi szakirodalom többi termékeny írójával, úgy meg kell állapítani — mondja Hall — hogy Wundt írt a legtöbbet. (Hiszen a sokat író Spencer és Darwin munkái sem tesznek ki többet 12,000 oldalnál; Hegel 11,000, Schelling 8000 oldalnál kevesebbet írt. Kant pedig körülbelül 4400 oldalt írt összesen.) — Ilyen hatalmas termés áttekintést nyerni szinte lehetetlen feladatnak látszik. Megkönnyíti és lehetségessé teszi azonban egy körülmény ezt a munkát: Wundt rengeteget ismételte önmagát. Sok későbbi munkája csak puszta variációja és javított átdolgozása alapvető munkája a „*Physiologische Psychologie*”¹⁴ egyes részletének. Ez a tény magyarázza meg, hogy még legközelebbi tanítványai is főleg csak ezzel a munkájával foglalkoztak. („Es wäre sicherlich interessant, könnte man erfahren, wie viele unter seinen tonangebenden Anhängern ausser seiner »*Physiologischen Psychologie*« auch seine übrigen Schriften gelesen haben, und ob sie überhaupt alles gelesen haben, was in diesem Buche allein schon enthalten ist.” — jegyzi meg Stanley Hall.)¹⁵

Nekünk é helyen nem lehet célunk részletesebben foglalkozni Wundt kutatásainak eredményeivel, hiszen inkább azoknak elvi hátterére, alapfelfogásának jellegzetességeire szándékunk itt röviden rámutatni.¹⁶ Mi is főmunkájához a „*Grundzüge der Physiologischen Psychologie*” hatalmas, 1312 oldalt kitevő két kötetéhez folyamodunk.¹⁷

Wundt Vilmos munkájának második kötetében, az »*Allgemeine Gesichtspunkte zur Theorie der inneren Erfahrung*« című részben összegezi kutatási módjának álláspontját. Felfogása szerint a lélektan az a feladata, hogy: »... durch

14. Első kiadása 1874-ben.

15. i. m. 352. l.

16. Fontosnak tartjuk, hogy lehetőleg eredeti idézetekkel jellemezzük Wundt tanítását, mert újabban olyan törekvések mutatkoznak, amelyek mindenáron „összhangba” akarják hozni a wundti lélektan eredményeit a mai irányokkal. V. ö. Alfred Heussner tanulmányát: („Die Psychologie W. Wundt”) „Ebenso wenig ist der neuerdings oft erhobene Vorwurf berichtigt, dass seine (i. i. Wundt) Psychologie das Seelenleben atomistisch zerfasere und vergeblich versuche, aus diesen Teilen dann das volle reiche Ganze wieder zusammenzusetzen. Dagegen ist darauf hinzuweisen, wie Wundt immer von neuem betont, dass seine psychischen Elemente und Gebilde ja lediglich Abstraktionen zum Zweck der wissenschaftlichen Untersuchung sein sollen, dass in Wirklichkeit in der inneren Erfahrung nirgends isolierte Bestandteile vorkommen, sondern hier alles einen grossen Zusammenhang bildet, wo eins im anderen wirkt, und lebt.” — („Einführung in die neuere Psychologie.” 15. l. Herausgegeben von Emil Saupe, 1927.) Mostanság az elvek ilyen áthangolása általános a lélektanban, amióta az újabb irányok mindjobban tért hódítanak.

17. Az idézeteket az 1893-ban megjelent IV. javított kiadásból vettük

sorgfältige Analyse der komplexen Thatsachen des Bewusstseins jene Grundphenomene aufzufinden, die als die nicht weiter aufzulösende *Elemente* des innern Geschehens voraussetzen sind, um durch Nachweisung der Verbindungen, die sie eingehen, und der Umwandlungen, die sie erfahren, eine künftige synthetische Entwicklung der psychologischen Thatsachen aus ihnen möglich zu machen.«¹⁸ — Abban igaza van Heussnernak, hogy Wundt az *elemek* kutatása mellett vallotta, hogy tudatunk egy összefüggő egységet alkot: »Das Bewusstsein mit seinen mannigfaltigen und doch in durchgängiger Verbindungsstehenden Zuständen ist für unsere innere Auffassung eine ähnliche Einheit wie für die äussere der leibliche Organismus...«¹⁹ (Azonban még ekkor is hangsúlyozza, hogy *számtalan elemből* összerakott egység.²⁰) De viszont abban Heussner félre érti Wundt tanítását, ha azt gondolja, hogy a lipcsei laboratóriumban különös gondot fordítottak a tudat egységének hangsúlyozására. Hiszen Wundt feleslegesnek tartja és tiltakozik a lélektani terminologia azon fogalmai és elnevezései ellen, amelyek elsősorban épen kifejezői ennek az egységnek: „In der That liess sich eine Naturlehre der innern Erfahrung denken. in der Sinnlichkeit, Verstand, Vernunft, Gedächtniss gar nicht die Rede wäre. Denn unmittelbar in unserer inneren Wahrnehmung gibt es nur *einzelne* Vorstellungen, Gefühle, Triebe u. s. w. und für die Erklärung dieser einzelnen Thatsachen ist durch ihre Subsumtion unter gewisse Allgemeinbegriffe schlechterdings nichts geleistet.“²¹ Wundtnak ezen fogalmak iránti ellenszenvét pozitivistá világfelfogása magyarázza meg. Évezredek meddő spekulációinak eredményét látja bennük, melyeknek talán mithológiai eredetű metafizikában lehet hasznát venni, de komoly tudományban nem lehet számukra hely. Ő olyan lélektant akar, amelyik objektív, gépekkel mérhető és számokkal kifejezhető adatokkal dolgozik.²² Ezért idegenkedik az önmegfigyelés módszerétől is: „Es gibt darum heute nur noch *eine* empirische Psychologie von wissenschaft-

18. i. m. II. köt. 640. l.

19. i. m. II. köt. 648. l.

20. i. m. u. o.

21. i. m. I. kötet 12. l.

22. Találó képet fest Kornis Gyula erről a munkamethodusról: „Számokban, táblázatokban és görbékben dűskálkodtak s a kísérleti személyt úgyszólván a vadakkal, állatokkal s a beszélni nem tudó gyerekekkel egy fokra helyezték, amennyiben az élményekről való beszámolás helyett pusztán és kizárólagosan csak azt tették kötelességükké, hogy előre megbeszélt ítéleti kifejezéseket... mechanikusan használjanak, vagy kezüket előre megbeszélt ingerhatásokra oly gyorsan, amint csak lehet, az elektromos billentyűről fölemeljék. Egyesek a kísérleteiben főképp technikai problémát látva, rengeteg számot halmoztak össze, a terméketlen méréseredmények roppant tömegét jegyezték föl, a nélkül, hogy komolyan kérdezték volna, vajjon e számok magára a lelki életre mit jelentenek“. („A lelki élet“. I. köt. 134. l.)

lichen Charakter : das ist diejenige, die noch den objektiven Hilfsmitteln, die sie anwendet, in die experimentelle Psychologie und die Völkerpsychologie zerfällt. Die Psychologie der blossen Selbstbeobachtung dagegen ist ein Ueberlebniss vergangener Zeiten.“²³ Máskor pedig az önmegfigyelés! Münchenhausen csodás tettéhez hasonlítja, ki saját magát ránította ki a mocsárból.

Mivel a wundti lélektanban az „exakt” eredményekre volt a főszóly helyezve, természetszerűleg azokat a területeket kutatták laboratoriumában különös előszeretettel, amelyeken a legkönnyebben lehetett ilyeneket elérni. Ezért foglalkozik műve elsősorban az érzékszervek működésével, főleg a látás és a hallás funkcióival.²⁴ Ezeket a szerveket, kutatási elvének megfelelően, egyes sejtekre és idegfonálra bontja szét és úgy vizsgálja. Működésüket pedig ezen részecskék mechanikus összeműködésével magyarázza.

A wundti lélektan e két utóbbi sajátosságát: az érzékszervek és érzetek vizsgálatára fordított aránytalanul nagy munkát, amellyel szemben a magasabb lelki jelenségek hátterbe szorultak és a kutatás atomizáló jellegét ki kell emelnünk, mert mint a következőkben megkíséreljük kimutatni, az új irányzatok a lélektanban épen ezen törekvések elvi alapjait támadják és ezeknél igyekeznek új felfogások szükségeségére rámutatni.

3.

Oswald Külpe utolsó munkájában²⁵ a modern pszichologia történetét három korszakra osztja fel. Az első korszak — az 1840. és 1860. közötti évek — jellegét E. H. Weber (1795—1878), Gustav Theodor Fechner (1801—1887) és Hermann L. F. von Helmholtz (1821—1894) klasszikus kísérletei adják meg, akik fizikai és fiziológiai kutatásaikkal párhuzamosan az emberi érzékszerveket is vizsgálat tárgyává tették. A második korszakot — Külpe szerint — Wundt Vilmosnak 1862-ben megjelent „Beiträgen zur Theorie der Sinneswahrnehmung” című műve nyitotta meg. Ez a korszak az előbbi fejezetben jellemzett wundti kutatási mód szellemében folyt le. A harmadik korszak kezdetét, Karl Stumpf 1883-ban megjelent „Tonpsychologie” című munkájától, (a második kötet 1890-ben jelent meg) és

23. i. m. I. kötet 6. l.

24. A két kötetben összesen 327 oldalt szentel az utóbbi érzékszervekre.

25. „Vorlesungen über Psychologie.” Leipzig 1920. (A hátrahagyott kéziratot Karl Bühler adta ki.)

Ebbinghans: „Schrift über das Gedächtnis“ (1885) c. könyvétől számítja Külpe. „Die dritte Phase in der Entwicklung der modernen Psychologie ist, die *Eroberung des höheren Seelenlebens für das Experiment* . . .”²⁶ írja erről a korszakról, melybe saját és iskolájának kutatásait is számítja.

Külpenek ez a beosztása azt árulja el, hogy a lélektani kutatás a magasabb lelki funkciók vizsgálásával nem egy „új” harmadik korszakba, hanem csak abba az *átmeneti* állapotba jutott, amely tényleg előfutárja lett a lélektan legújabb, napjainkban kialakuló korszakának. Abból a szempontból ugyanis igaza volt Külpenek, hogy a magasabb lelkifolyamatok vizsgálata nemcsak új kutatási területet adott a pszichológiának, hanem módszertani szempontból is újításokat jelentett. Azonban ezek a módosítások, mint látni fogjuk, annak ellenére, hogy lényegesen más szempontokat hangsúlyoznak a kísérletek kivételénél, nem érintik a wundti kutatási mód és felfogás eredeti alapjait. És így ma már nem a Külpe által megjelölt határvöektől számítjuk a modern lélektan „harmadik” korszakát, hanem olyan kutatók felleptétől, kik épen elvi, theoretikus szempontokból módosították a második korszak felfogását.

Külpe a modern lélektannak olyan meghatározását adja, amely még teljesen Wundt felfogásának jellegét viseli magán: »Die moderne Psychologie ist eine Erfahrungswissenschaft wie die Physik und die Chemie, wie die Zoologie und Botanik . . .»²⁷ Azonban Külpe belátja, hogy annak ellenére, hogy a lélektan tapasztalati tudomány, a kutatás nem irányulhat — mint a természettudományokban — a megfigyelt *elemekre*; mint azt Wundt óhajtott: »Die atomistische Denkweise muss ganz versagen . . .»²⁸ Csak akkor érhetünk el eredményeket, ha a tudatunkban lefolyó folyamatokat, *élményeket* figyeljük meg.²⁹ Ezekről azonban csak *önmegfigyelés* útján vehetünk tudomást. Ezért Külpe szerint: Wie die eigene Erfahrung die Grundquelle, so ist die Selbstbeobachtung die Grundmethode der beschreibenden Psychologie.³⁰ Tisztán látja azonban Külpe ennek a módszernek nagy nehézségeit. Megkísérli ezeket *kísérletek* alkalmazásával áthidalni. Részletes utasításokat ad ezért a kísérletek kivételéhez.³¹ Meghatározza a számukat, idejüket, a módokat, hogyan lehet pontosabbá, finomabbá, megbízhatóbbá tenni a megfigyelést. Az a nagy gond, amit Külpe a lélektani kísérletekre fordít, azonban azt bizonyítja, hogy nem tudott teljesen kiszabadulni a wundti gondolatkörből. Az

26 i. m. 7. l.

27. i. m. 11. l.

28. i. m. 54. l.

29. i. m. 55. l.

30. . m. 45-46. l.

31. i. m. 57. s. k. l.

a felfogása még, hogy a lelkiélet *minden* megnyilvánulását vizsgálhatjuk kísérletekkel: „Es gibt prinzipiell nur ein Gebiet, das dem inneren Experimente unzugänglich ist, das ist das Gebiet der Sinneswahrnehmung, sofern sie von äusseren, d. h. ausserhalb des Leibes gelegenen Reizen abhängt.“³² A kísérletek bizonyító erejébe vetett hit megakadályozta Külpe-t abban, hogy világosan meglássa az *értékelés* jelentőségét a lélektanban. Pedig, hogy érezte, hogy a kísérletek által nyújtott eredményeken kívül vannak még olyan mozzanatok is a megfigyelendő lelkifolyamatban, amelyeket kísérletekkel nem lehet vizsgálni, bizonyítja az az utasítása, amelyet egy helyen a kísérletvezetőnek ad: „... auch der VI.³³ hat heute eine grosse Bedeutung gewonnen, indem er sich nicht bloss als psychologischer Leiter der Untersuchung zu fühlen und zu benehmen hat. Er muss die Versuche möglichst innerlich mitmachen. Eine Verständigung über das Erlebte ist dort am leichtesten möglich, wo man sich auf denselben Tatbestand und die gleichen Umstände zu beziehen vermag.“³⁴ Külpe nek ez az utasítása már sokkal inkább a „szellemtudományok“ alapján álló lélektan felfogásának felel meg, mintsem az eredetileg természettudományi irányban orientálódott alapfelfogásnak. Hiszen lehetetlen elgondolni, hogy a kémikus „belsőleg átéljen“ egy vegyi folyamatot, pedig Külpe előbb idézett meghatározása szerint, a lélektan éppen olyan természettudomány, mint a kémia ...!

Oswald Külpe felfogása az átmeneti korok sajátosságait viseli magán: a régi iskola keretei, ahonnan származott, szűkek és a tartalmat, amit onnan hozott, már kiélte,³⁵ az új továbbvivő út azonban még csak homályosan dereng előtte. A nagy tradícióju mult jobban köti, semhogy a bizonytalan jövőért egészen szakítani tudjon vele. — Az elválasztó lépés, amellyel tényleg új korszakba jutott volna a lélektani kutatás, a lelki események *jelentésének* vizsgálata lett volna. Külpe annak ellenére, hogy kutatásai reávezették ennek fontosságára, hiszen munkája egyik helyén világosan céloz erre: „An der eigenen Erfahrung ist die Scheidung zwischen dem, was zur

32. i. m. 58. l.

33. Versuchsleiter

34. i. m. 47. l.

35. Szkepszise a gépekkel és mérőeszközökkel dolgozó kutatás iránt többször megnyilvánul: „Doch darf man alles Aussere am Experiment nicht überschätzen, das Handwerker — und Technikertum, das sich da und dort breit macht, fördert die Psychologie nur wenig; das Prunken mit komplizierten Apparaten und Versuchsanordnungen erinnert nicht selten an das parturiunt montes, nascetur ridiculus mus...“ i. m. 62. l.

Auffassung und was zum aufgefassten Tatbestande gehört, besonders schwierig. Und doch ist nur das letztere das, worauf die psychologische Erkenntniss abzielt.“³⁶ ennek ellenére, nem a lelki folyamatok tartalmának vizsgálatát tette kutatásai középpontjává. Pedig számára az a nehézség sem forgott fenn, amely a régebbi kutatókat ettől visszatartotta: t. i. önálló lelki aktusok (= egyéneletti értékeket megvalósító lelki tevékenységek) felvétele. — Hiszen egyik munkájában szemléletes képet ad az »én« monarchikus berendezéséről, amelyben a gondolkodás és az akarás határozza meg a lelki funkciók lefolyását.³⁷ Külpe azonban megelégedett ezen magasabbrendű lelki tüneteményeknek leírásával, ahogyan a tudatban felépnek és ahogyan a többi tudattartalommal összefüggenek. Azt már nem vizsgálta közelebbről, hogy mi a jelentésük és hogyan szövődnek össze egységgé. — Ezáltal azonban ezek a folyamatok egyes, értelemnélküli „tudatrészek“ maradtak, melyek lényegben nem sokat különböznek a wundti lélektan „elemeitől.“

Ezért jogosnak látszik Stanley Hall megállapítása, hogy a würzburgiaknak nem sikerült tovább vinni elvi alapvetés dolgában a pszichológiát és működésük nem tudta kiemelni abból a kátyuból („Stockung“), amelybe a wundti kutatási mód belevitte.³⁸

Stanley Hall az amerikai pszichologusokat buzdította, hogy használják ki a német lélektani kutatás ezen válságát és új szempontokkal, felfogással és módszerekkel kezdjenek új korszakot, nehogy majd az új korszak elméletét „made in Germany“ jelzéssel kelljen importálni.³⁹

Az amerikai pszichologusnak ez a vágya azonban nem teljesedett be, mert napjainban az „alkot elméletet“ német cseretanárok (Wolfgang Köhler, Kurt Koffka stb.) tanítják az amerikai egyetemeken.

4.

Christian von Ehrenfels (1850*) tollából 1890-ben egy cikk jelent meg, „Über »Gestaltqualitäten«“ címet viselte.⁴⁰ A tanul-

36. i. m. 35. l.

37. „Das Ich sitzt auf dem Trohn und vollzieht Regierungsakte. Es bemerkt, nimmt wahr, konstatiert, was in sein Reich eintritt, es beschäftigt sich damit und zieht seine erfahrenen Minister, die Grundsätze und Normen seines Staatswesens, die erworbenen Kenntnisse und Einsichten, die zufälligen Bedürfnisse der Gegenwart zu Rate und beschliesst dazu Stellung zu nehmen, den Eindringling unberücksichtigt zu lassen oder ihm eine verwendbare Form zu geben oder gegen ihn zu reagieren.“ V. ö. August Messer: „Die Würzburger Schule.“ E. Saupé i. m. 22. l.

38. i. m. 363. l.

39. i. m. u. o.

40. „Vierteljahrschr. f. wissensch. Philosophie“ Leipzig, 1890. Bd. 14. S. 250. ff.

mány akkoriban nem keltett átlagosnál nagyobb érdeklődést. — A főproblémáját egy kérdő mondatban foglalta össze a szerző: „... näherliegend dünkt mich die Frage der deskriptiven Psychologie, was den jene Vorstellungsgebilde „Raumgestalt“ und „Melodie“ in sich seien, — eine blosse Zusammenfassung von Elementen, oder etwas diesen gegenüber Neues, welches zwar mit jener Zusammenfassung, aber doch *unterscheidbar* vor ihr vorliegt?“⁴¹ A felvetett kérdésre v. Ehrenfels megoldása az volt, hogy az egyes érzetek eddig ismert sajátságain felül, egy új tulajdonságot vett fel, melyet „alkat-minőségnek“ („Gestalt-qualität“) nevezett. Ennek az új kvalitásnak az a sajátága, hogy identikus marad még akkor is, mikor az elemek többi tulajdonságai megváltoznak. Például, ha egy melódiát (= alkatminőség) egy oktávval feljebb vagy mélyebben, erősebben vagy gyöngébben, lassabban, vagy gyorsabban, vagy esetleg más hangszínezetű hangszeren játszom le, mindezen változások dacára is felismerhetem az eredeti dallamot. — Ez a magyarázat, melynek meggyőző erejét az „alkatminőség“ elnevezésnek zavaró, kétféle értelemben való használása is gyengítette⁴², nem elégítette ki a kutatókat és idővel a vizsgálódások egész sorozatát indította, melyek mind a fogalom tisztázására irányultak és irányulnak még napjainkban is.

Ezek a kutatások, melyeket v. Ehrenfels előbb vázolt tanulmánya indított meg, kezdetben — bár különböző szempontok alapján — de minden kutatónál mint a szemlélet pszichológiájának egy részletkérdése vizsgáltatik. Meinong⁴³ Schumann,⁴⁴ Höfler,⁴⁵ Bühler⁴⁶ munkái, azonkívül Kreibitz, Witasek, Cornelius tanulmányai mind az „alkat“ problémával, vagy vele rokon kérdésekkel foglalkoztak.

A pszichológiának az az iránya, melyet manapság „alkatelmélet“ („Gestalttheorie“) néven ismerünk és amely az egész kísérleti lélektannak új elvi alapvetéssel, új korszakot akar jelenteni, nem az előbb felsorolt kutatások eredménye. A század elején divatba jövő kinematográf, mind jobban a mozgás jelenségeire tereli a kutatók figyelmét. Párhuzamosan azokkal

41. u. o. 251. l.

42. V. ö. Fröbes S. J.: „Lehrbuch der experimentellen Psychologie.“ I. köt. 447. l.

43. „Über Gegenstände höherer Ordnung und deren Verhältnis zur inneren Wahrnehmung.“ Zeitschrift f. Physiologie der Sinnesorgane. Bd. 21 (1899) 182. f. f.

44. „Beiträge zur Analyse der Gesichtswahrnehmungen.“ (U. o.: I. rész. Bd. 23 (1900) 1 ff.; II. rész Bd. 24. (1900) 1. ff.; III. rész. Bd. 30. (1902) 241 ff.; 321 ff.; IV. rész Bd. (1904) 161 ff.

45. „Gestalt und Beziehung — Gestalt und Anschauung.“ (U. o. Bd. 60. (1912) 161 ff.

46. „Die Gestaltwahrnehmungen.“ Bd. I. (1913)

a kísérletekkel, amelyek a vetítőgépek technikai tökéletesítését célozták, a pszichológiai laboratóriumokban megindul a munka a problémák lélektani és elméleti kutatására.⁴⁷ E munkák nagy tömegéből különösen V. Benussi, K. Koffka, P. F. Linke tanulmányai emelkedtek ki.⁴⁸ Ezen kutatásokkal egyidőben a frankfurti egyetem pszichológiai laboratóriumában 1910. őszén és telén Max Wertheimer a mozgás jelenségeit vizsgálta. Eredményeit „Experimentelle Studien über das Sehen von Bewegung” című tanulmányában foglalta össze, mely 1912-ben, mint habilitációs irata jelent meg.⁴⁹ Mivel napjainkban a berlini iskola által képviselt „alkatelmélet” részben ennek a tanulmánynak eredményeire támaszkodik, szükségesnek látjuk részletebben ismertetni fontosabb megállapításait.

Tanulmányának első részében sorra veszi Wertheimer az ismertebb mozgás-elméleteket, hogy használhatóságukat kísérleteivel megvizsgálja. Hogy ez a munka könnyebben legyen végrehajtható, először pontosan elemzi azokat a benyomásokat, amelyeket a látszólagos mozgások („Scheinbewegung”) a szemlélőben keltenek. Ugyanis köztudomású, hogy ha megfelelő gyorsasággal képsorozatokat exponálunk kedvező körülmények között — mint a kinematografnál — mozgás benyomását keltetik a tulajdonképpen mozdulatlan képrészek. Wertheimer eleinte stroboskoppal, majd később Schumann-féle tachistoskoppal különböző helyzetben fekvő vonalakat exponált és a kísérletek folyamán azt a megfigyelést tette, hogy ha egészen lassan váltakoznak egymásután egy vízszintes és egy ferde vonal, úgy a kísérleti személy váltakozva, hol vízszintesen, hol ferdén álló vonalat látott *nyugalmi* helyzetben. Ezt az állapotot Wertheimer „legszeleső egymásutáni helyzetnek” („extreme Sukzessivstadium”) nevezte el.⁵⁰ Ha ellenben igen gyorsan váltakozva exponálta a két vonalat, úgy a kísérleti személyek mind a két vonalat egyszerre látták, szintén *nyugalmi* helyzetben. A kísérletnek ezt a fázisát „legszeleső egyidejű helyzetnek” („extreme Simultanstadium”) nevezi Wertheimer. Az exponálás gyorsaságának a két szélsőséges határesetek között úgy el lehetett találni az exponálás gyorsaságát, hogy a kísérleti személy a két vonal helyett *egy* vonalat látott, mely periodikus *mozgást* végzett. Az exponálásnak ezt a fokát pedig „legjobb

47. V. ö. P. F. Linke: „Grundfragen der Wahrnehmungslehre.” (1918) 271. l. jegyzetek.

48. Kimerítő irodalmát adja ezeknek a kutatásoknak Linke i. m. 270. és 272. lapjain.

49. „Zeitschrift für Psychologie.” Bd. 61 (1912) 161. ff. Ujból le nyomtatva „Drei Abhandlungen zur Gestalttheorie” című munkájában. 1925.

50. i. m. 165. l. (Ezen oldalszámok mindig az 1912-ben megjelent tanulmányra vonatkoznak.)

mozgásállapotnak" („optimale Bewegungstadium“) nevezte el Wertheimer. Egész tanulmányának az a célja, hogy magyarázatot adjon ezeknek a jelenségeknek: „Dieser sinnlich klar und deutlich gegebene Eindruck der Bewegung eines Identischen⁵¹ ist psychologisch rätselhaft. Was ist psychisch gegeben, wenn man hier Bewegung sieht?“⁵² Hogy erre a kérdésre megadhassa a választ, először az eddigi mozgáselméletekkel próbálja Wertheimer kísérleteit megmagyarázni. — Véleménye szerint azonban ezekkel az elméletekkel nem lehet elfogadható magyarázatát adni a mozgás jelenségeinek. Ugyanis az eddigi felfogások szerint kétféle magyarázat lehetséges: az észlelt mozgásjelenség, illetve az a jelenség, mely a vízszintes és ferde vonal szemléletképein felül mutatkozott a kísérletnél, amelyet „ φ “-jelenségnek nevez Wertheimer: „ φ “ bezeichnen, was ausser den Wahrnehmungen von „a“ (= vízszintes vonal) und „b“ (= ferde vonal) da ist, was zwischen „a“ und „b“, in dem Zwischenraum, zwischen „a“ und „b“ vor sich geht; was zu „a“ und „b“ hinzukommt.⁵³ Szóval ez a „ φ “-jelenség először vagy az „a“ és „b“ vonalak által keltett érzeteken alapszik, vagy másodszor: a szemlélő alany szubjektív módon hozzápótolja adott vonalak érzeteihez ezt a „ φ “-jelenséget.⁵⁴ A hosszú kísérletsorozat azonban arról győzték meg Wertheimert, hogy ezen esetek egyike sem forog fenn, hanem egy egész különleges jelenséggel állunk szemben, amelynek megmagyarázását az eddigiektől eltérő módon kell megkísérelni⁵⁵.

Ezt a magyarázatot Wertheimer, mint kutatásainak eredményét, a híressé vált fiziológiai »rövidzárlat-elméletével« („physiologische Kurzschluss-theorie“) próbálja megadni. Szükségesnek látom tanulmányának ezt a részét bővebben idézni, mert az egész berlini iskola, amely az »alkat-kérdést« (Gestaltproblem) tűzte ki vizsgálódásai főcéljául, egész elméletét Wertheimer tanulmányának erre a részére alapította.

A habilitációs irat eredeti, 1912-ös szövegében ez a rész a tanulmány végén apró betűkkel szedve és még jobban eldugott jegyzetekkel együtt körülbelül csak 2 oldalt tesz ki. Látszik, hogy Wertheimer akkor még maga sem volt egészen tisztában a felállított elmélet egész jelentőségével és végső konzekvenciáival. Innen a megfogalmazás óvatos, sokat sejtető, de kevés pozitívumot nyújtó jellege: »... hirnphysiologisch ausser den Erregungen von einzelnen Stellen [und abge-

51. A „legjobb mozgásállapotra“ érti.

52. i. m. 166. l.

53. i. m. 186. l.

54. i. m. 186. l.

55. i. m. 586. l.

sehen von „leitungs assoziativen“ Faktoren] spezifische »Querfunktionen« in Betracht kommen sollen, Vorgänge die sich spezifisch zentral, zwischen erregten Stellen abspielen, resp. sich auf der Grundlage der Einzeleregungen in charakteristischer Art aufbauen, legt einen Ausblick anderer Richtung noch nahe. Es liegt hier die Vermutung zugrunde, dass nicht die Erregungsvorgänge in der erregten Zellen selbst (periphere wärts oder durch „Assoziationsleistung“ empfangen) oder die Summe dieser Einzeleregungen das einzig wesentliche sind: sondern das eine wichtige und für manche, psychologisch herauszufassende, Faktoren direkt wesentliche Rolle charakteristischen Quer und Gesamtvorgängen zukomme, die aus der Erregung der Einzelstellen (ev. als Einfallstellen) als spezifisches Ganzes (grösseren Bereichs) resultieren. Hier würde eine solche Wirkung relativ einfacher Art wahrscheinlich: eine Querfunktion zwischen erregten Stellen... eine Art physiologischen Kurzschlusses, dem psychisch phenomenal das „ φ “ Phenomen entspräche⁵⁶

Wertheimer ezzel az elmélettel a következőképpen magyarázza a látszólagos mozgás jelenségét: ha az adott „a” és „b” vonalakról szemléleti képeink lassan váltakoznak, akkor az „a” vonal által okozott fiziológiai ideg ingerület már lezajlik az agyvelőben kisugárzott hatásával (Umkreiswirkung)⁵⁷ együtt addigra, míg a „b” vonalról létrejöhet az ingerület és annak kisugárzása. Emiatt e két ingerület között nem jöhet létre „fiziológiai rövidzárlat” és ezért a két vonalat egymástól függetlenül, nyugalmi helyzetben látjuk. Ezt az állapotot nevezte el Wertheimer „extremes Sukzessivstadium”-nak, „legszeleső egymásutáni helyzetnek”. Ha a vonalakat olyan gyorsasággal exponáljuk, hogy a „legjobb mozgásállapot” jöjjön létre, akkor az „a” és „b” vonal által okozott ingerület — kisugárzások állandóan találkozhatnak és így folytatólagosan jöhet létre a „fiziológiai rövidzárlat”, melynek fenomenológiai eredménye a „ φ ”-jelenség (= mozgásszemlélet), mint ez az előbbi idézetből is kitűnik.⁵⁸ És ha végül a „legszeleső egyidejű helyzetben” exponáljuk a vonalat, akkor: „... träten die Umkreiswirkungen zu gleichzeitig aufum den gerichteten Kurzschluss zu ermöglichen: wohl aber wäre hiermit zunächst für bestimmte Wir-

56. i. m. 251. l.

57. Wertheimer felteszi, hogy az ingerelt agysejtekből kisugárzások történnek.

58. Wertheimer megjegyzi, hogy a kísérleti személyek gyakran nem a vonalat látták mozogni, hanem „valami” mozgott, csak „mozgást” láttak. Erre a jelenségre már jóval előtte egy magyar kutató felhívta a szakkörök figyelmét: A. von Szily (Budapest) „Bewegungsnachbild und Bewegungskontrast.” című tanulmányában. (Zeitschrift für Psychologie und Physiologie der Sinnesorgane.” Bd. 38 (1905) S. 81. ff.)

kungen eine Art physiologischen, Einzelerregungen als Ganzes (3) resultierender Gesamtprozess gegeben: eine Simultan „ φ “ Funktion. (4)⁵⁹

Wertheimer mozgás-elméletének^o ismertetését ezzel az idézettel be is fejeztük. Azonban, mint az idézet szövegében látható számok mutatják, két jegyzetet csatolt Wertheimer, melyek bennünket közelről érdekelnek, ugyanis e két jegyzettel hozzá „rövidzárlat-elméletét“ kapcsolatba az „alkat“ problémával. — A (3)-hoz a következő megjegyzést fűzi: „Käme es so auf einen physiologischen Gesamtprozess an, dessen charakteristische Art als Ganzes für weitere Wirksamkeiten entscheidend wäre, nicht aber die Summe der betr. Einzelerregungen, — eine Möglichkeit, die bestimmte experimentelle zu behandelnde Fragen stellt —, so ergäben sich vielfache Konsequenzen; z. B. bei Reproduktion, beim Wiedererkennen, usw. wäre ein Zustandekommen der dagewesenen physiologischen Gesamtform des einheitlichen Processes wesentlich, nicht Reproduktion bestimmter Einzelerregungen.“⁶⁰ A (4)-hez pedig: „Obige Bemerkungen bezüglich eines Simultan- φ wollen bloss ein Hinweis auf eine sich ergebende Möglichkeit sein; im Sinn einer Anregung zu bestimmten Aufgaben der experimentellen Forschung: den Bedingungen und Wirksamkeiten des Gestaltfaktors in experimenteller Forschung näherzukommen.“⁶¹ Ez a két hozzáfűzött megjegyzés azt árulja el, hogy Wertheimer akkor még „rövidzárlat“ elméletével kapcsolatban remélte megmagyarázni a látómezőben fellépő „alkatok“ keletkezését.⁶² S mivel ez az elmélet tisztára fízológiai jellegű, nekünk e helyen azt a tényt fontos leszögezni, hogy Wertheimer az alkat-problémát fízológiai alapon magyarázza és kísérli megoldani.

Wertheimernek ezen kísérletei és elmélete azonban csak megindítói voltak azon hatalmas áramlatnak, melyet a mai kísérleti lélektanban „Gestalttheorie“ néven ismerünk. — Számos kutató közreműködése volt szükséges ahhoz, hogy ezen „alkat-elmélet“ ma ismert elvei kialakuljanak. Ebben a munkában Kurt Koffkán kívül Wolfgang Köhlerben találta meg Wertheimer az új gondolatokat hozó munkatársat, akinek kutatásai nagy mértékben hozzájárultak az elmélet nagyobb körben való ismertetéséhez és elfogadásához.

Wolfgang Köhlert állatpszichológiai kísérletei vezették az

59. i. m. 252. l.

60. i. m. 252. l.

61. i. m. 252. l.

62. Ujabbán már tiltakoznak ilyen feltevés ellen. V. ö. W. Köhler: „Komplextheorie und Gestalttheorie. — Antwort auf G. E. Müllers Schrift gleichen Namens.“ — Psych. Forschung Bd. 6. (1925.) 406. l.

„alkat“ probléma gondolkörébe.⁶³ A szaklapok után értesült vizsgálódásai közben Wertheimer és Koffka törekvéseiről,⁶⁴ melyek döntő befolyást gyakoroltak felfogására. — Ezen tanulmányainak eredményét híressé vált könyvében: „Die physischen Gestalten in Ruhe und im stationären Zustand.— Eine naturphilosophische Untersuchung“ címmel még Teneriffában írta meg.⁶⁵

Köhler ebben a munkában nem is annyira Wertheimer előbb ismertetett elméletét fejleszti tovább, hanem az alkat-képző funkciókat a fizika világából vett analógiák segítségével új teoriával magyarázza.

Felfogása szerint a fizikai világban olyan jelenségek és folyamatok vannak, melyek lényegben teljesen megfelelnek a pszichológiában ismert struktúra funkcióknak. Így pl. a folyadékok elhelyezkedése a közlekedő csövekben, a gázok térkitöltési törekvése, az elektromos feszültség-elosztás vezető felületeken, mind ezek közé a jelenségek közé számíthatók. Ha ezeknek a törvényeit megállapítjuk — mondja Köhler — akkor egyuttal megismertük a struktúrafunkciókat szabályozó törvényeket is. Ezért könyvének legnagyobb részét ezen fizikai jelenségek törvényeinek kutatására fordítja. Hosszas vizsgálatainak és pontos számításainak eredményeképpen azt állítja, hogy ezen fentebb említett fizikai jelenségek, mint az organismusok, összefüggő „egészet“ alkotnak, amely a saját törvényei alapján működik. Ilyen szabályszerűség pl., hogy ha egy elektromos rendszer bármely pontján változtatunk a feszültségen, ez maga után vonja, hogy a rendszer minden pontján változni fog a feszültség, vagy a határozott, egyszerű alakra való törekvés. („Tendenz zum zustandekommen einfacher Gestaltung“).⁶⁶

A fizika világából vett analógiákat úgy alkalmazta Köhler, hogy ezek mintájára összefüggő egységnek veszi az érzékszerveket, az idegrendszert és a központi agyvelőt és azt mondja, hogy ha valamelyik érzékszervben külső behatás folytán elváltozás áll be, akkor az egész egység egyöntetűen reagál rája. Pl. ha egy szürke síkon kis, fekete kört fixírozunk, a kör kiemelkedik, mint „ábra“, mint „alak“ a szürke alapból. Miért

63. Mint a porosz Akadémia által Teneriffában felállított anthropoid-állomás igazgatója csimpánz kíséreteivel az alkat-képző funkciókkal lényegben azonos struktúra működéseket mutatott ki. V. ö. „Nachweis einfacher Strukturfunktionen beim Schimpansen und beim Haushuhn.“ (Abhdlg. d. K. Preuss. Akademie d. Wiss.; Jhrg. 1918. Nr. 2.)

64. Az 1914-ben kitört világháború miatt 1920-ban nem tudott az expedíció Németországba visszatérni; azonban a semleges spanyol gyarmaton nyugodtan dolgozhattak.

65. A német könyvpiacon csak 1920-ban jelent meg.

66. i. m. 259. l.

vajjon? Köhler ezt a jelenséget úgy magyarázza, hogy a retina sejtjeinek elektromos feszültsége azon a területen, ahová a kör képe a szemlencse után vetődik, megváltozik a retina többi pontjaival ellentétben. Ez a feszültség és energiaerősség-különbözet („elektrische Verschiebungs und Energiedichte“) az idegrendszer után a központba vezetetik és itt a nagyobb energiájú helyeknek megfelelően kialakul az „ábra“, az „alak“, szemben a gyengébb feszültségű „alappal“. ⁶⁷ Ezt a magyarázatot, amely Köhler elmélete lényegét teszi, következőképpen foglalja törvénybe: »... immer muss das jeweils „gestaltet“ (im prägnanten Sinn), fest oder „als Figur“ auftretende Gebiet als derjenige Strömungsbereich angesehen werden, in welchem die Gesamtverschiebung des optischen Geschehens stark konzentriert auftritt, während im Gebiet des »Grundes« der gleiche Gesamtbetrag zu einem matten Geschehen weit auseinandergebreitet ist. Das ist die Energiebedingung, welche allen „Gestalten“ im engeren Sinn zu ihrem kräftigen phänomenalen Dasein verhilft... ⁶⁸“

Köhler ezen fizikai törvényeken alapuló elmélettel kísérlete meg Wertheimer fiziológiai teoriáját tovább fejleszteni, általánosítani és az egész természeti világra kiterjeszteni. És ezen elméletével azt is remélte Köhler, hogy elfogadhatóbb magyarázatot sikerül adni a tudat strukturális szerkezetének és a benne fellépő alkatoknak. Ugyanis Wertheimer „rövidzárlat“ teoriáját szinte egybehangzóan tarthatatlannak nyilvánították bírálói; így elsősorban Pikler Gyula kimerítő munkásságát kell említeni, aki nagy munkájában ⁶⁹ meggyőző kísérletekkel cáfolja Wertheimer eredményeit; azonkívül egy másik magyar kutató Ranschburg Pál is részletesen foglalkozik ezzel a kérdéssel, ⁷⁰ és az ő kísérlete is ellene mond Wertheimer elméletének. De rajtuk kívül Benussi, Linke, Gneisse és Wittmann, különböző szempontok alapján bár, de hasonlóképpen bírálták a „rövidzárlat“ elméletet. ⁷¹ Találóa írja ezért Ranschburg Wertheimerre és a mozgásszemlélet többi kutatójára célozva: »... eddig minden kutató igen mutatós kísérletekkel megcáfolta a megelőző bűvárok tetszetősnek látszó elméleteit. ⁷²“

Azonban nemcsak Wertheimer, de Köhler fizikai elmélete sem tudott véglegesen elfogadható választ adni erre a prob-

67. i. m. 206. l.

68. i. m. 207. l.

69. Julius Pikler: „Sinnesphysiologische Untersuchungen.“ Leipzig 1917.

70. Ranschburg Pál: „Az emberi elme,“ Budapest 1923. I. kötet, 171. s. k. lapok.

71. V. ö. Jos. Fröbes: i. m. I. 412 s. k. l.

72. i. m. 176. l.

lémára. Különösen E. Becher beható és alapos bírálata⁷³ mutatott reá az elmélet nehézségeire és felfogásának azon alap-
 tévedésére, amelynek értelmében a lelki élet eseményeit a fizika világának törvényei és jelenségei alapján akarja megérteni és megmagyarázni. Hasonlóképpen nyilatkozik Joseph Fröbes is.⁷⁴ Ezen bírálatok azonban elsősorban és kizárólagosan a magyarázó elmélet ellen irányultak és nem az „alkat”-gondolat ellen; ezekkel szemben G. E. Müllernek 1923-ban megjelent munkája: „Komplextheorie und Gestalttheorie.” nemcsak Wertheimer és Köhler elméleteit veszi szigorú bírálat alá, hanem az egész „alkat”-probléma felvetését feleslegesnek tartja, mert szerinte azokat a jelenségeket, amelyeket struktúra funkciókkal akarnak megmagyarázni a berliniek, az ő „komplex” elméletével is maradék nélkül meg lehet érteni. — Müllernek ezt a könyvét a „rég”i irányok megnyilvánulásának lehet tekinteni, amelyek annyira belegyökereztek az „atomisztikus” gondolkodásmódbba, hogy érthetlenné találják az „egész” hangsúlyozását a „rész”-szemben. — Köhler terjedelmes tanulmányban válaszolt erre a bírálatra⁷⁵ és nemcsak, hogy megvédte az alkatelmélet álláspontját, hanem egyben reámutatott a Müller által képviselt régi felfogás tarthatatlanságára: „Die Psychologie M. s hat sehr wenig Verständnis für den inneren Sinn psychischen Geschehens: Liegt irgendein Problem vor, das auf den Unbefangenen als eines wirkt, so wird eine Anzahl von einzelnen Fakta oder Faktoren festzustellen gesucht...”⁷⁶

Ha a régi felfogással szemben meg is tudják védeni álláspontjukat a berliniek, ez nem fiziológiai és fizikai elméletüknek köszönhető, hanem annak, hogy felismerték a tudatstruktúra szerkezetét. S egyelőre ennek az elvnek helyes felismerése a fontos, nem pedig a magyarázó elméletek. Talán ezért szorult háttérbe újabb munkáikban elméleteik hangsúlyozása és inkább a tudat organikus egységének, az egész funkcióinak, a részek alárendelt szerepének kidomborítására helyezik a fősúlyt. Különösen Wertheimer újabb tanulmányai-
 ban találjuk, mint állandóan ismétlődő alapgondolatot, e felfogást: „Es gibt Zusammenhänge, bei denen nicht, was im Ganzen geschieht, sich daraus herleitet, wie die einzelnen

73. Erich Becher: „W. Köhlers physikalische Theorie der physiologischen Vorgänge, die der Gestaltwahrnehmung zugrunde liegen”. — (Zeitschrift f. Psych. Bd. 87. (1921) S. 1.—44).

74. i. m. I. kötet 452. l.

75. W. Köhler: „Komplextheorie und Gestalttheorie. — Antwort auf G. E. Müllers Schrift gleichen Namens,” — („Psychologische Forschung”. Bd. VI. (1925) S. 258. ff.)

76. i. m. 365. l.

Stücke sind und sich zusammensetzen, sondern umgekehrt... das, was an einem Teil dieses Ganzen gesicht, bestimmt von inneren Strukturgesetzen dieses seines Ganzen“.⁷⁷

Igaz, hogy ilyen általánosságban megfogalmazva, a tétel elveszti azt a karakterét, amelyet épen Wertheimer és Köhler elméleteivel kapott és nehezen lesz megkülönböztethető a többi kutató felfogásától, akik részben már Wertheimerék fellépése előtt felismerték az „alkat”-gondolat jelentőségét. Emiatt hangzottak el olyan vélemények, amelyek szerint semmiképpen sem lehet az ő nevükhöz fűzni a mai lélektan ezen irányának megindítását.⁷⁸ — Ilyen kategorikusan, véleményünk szerint nem lehet dönteni e kérdés felett. Mert tagadhatatlan, hogy ők voltak az elsők, kik a problémát ilyen határozottan megfogalmazva, részletesen átgondolva, az általános érdeklődés középontjába állították.⁷⁹

A berlini iskola gyakran hangsúlyozza, hogy problémái konkrét munkából nőttek ki, azonban mint dolgozatunk bevezetésében reámutattunk, a lélektani kutatásnak filozófiai alapvetéssel is kell bírnia. A Wertheimer és Köhler által képviselt irányzat még nem látja ennek szükségességét.⁸⁰ Pedig, hogy mennyire lényegbevágóan fontos a kutatás filozófiai alapjainak meghatározása, arról épen E. Spranger és Böhm Károly ismertető vizsgálatai fognak meggyőzni.

5.

Az eddig ismertetett kutatási irányok, annak ellenére, hogy lényeges elvi eltérések vannak felfogásukban, egy pontban

77. M. Wertheimer: „Über Gestalttheorie.“ Erlangen. 1925. 7. l. — Ugyanezt az alapgondolatot fejti ki: Untersuchungen zur Lehre von der Gestalt — I. Prinzipielle Bemerkungen.“ (Ps. Fo. Bd. I. (1922) 27. ff.) és „Gestaltpsychologische Forschung.“ (E. Saupé: i. m. 46. s. k. l.) című tanulmányában is.

78. V. ö. Hans Henning: „G. E. Müller, Krueger, Jaensch u. a. mussten energisch darauf weisen, dass die Gestaltpsychologie recht alt ist, und eine Gruppe jüngerer Autoren ohne sachlichen Anlass einen oder zwei der ihrigen als Begründer feiert; hier bekam das Wort „Gestalt“ die Charaktere eines magischen Zaubers und griff als Mode auf Laienkreise über“. „Psychologie der Gegenwart“. 1925. 36. l.

79. Hasonlóképpen nyilatkozik J. Lindworsky is, Köhler munkájára célozva: „... denn wir auch bisweilen ganz in die Nähe dieser Gedanken kamen, sind sie uns doch in der einleuchtenden Fassung, in die sie Köhler gebracht hat, nicht zur Hand gewesen“. — „Umrisskizze zu einer theoretischen Psychologie“. Zeitschr. f. Psych. Bd. 89. (1922.) 11. l.

80. V. ö. Kurt Lewin: „... die Unterscheidung relativ gesonderter seelischer Systeme noch verschiedene Möglichkeiten für die Frage der Einheit und Einheitlichkeit des Ichs offen lässt“. „Untersuchungen zur Handlungs- und Affekt-Psychologie. I. Vorbemerkungen über die psychische Kräfte und Energien und die Struktur der Seele.“ — PsFo. Bd. VII. (1926.) 326. l.

megegyeztek: a laboratóriumi kísérlet alapvető jelentőségében. A most ismertetendő felfogást, amelyet Eduard Spranger képvisel, éppen ez a sajátossága fogja legélesebben elválasztani ezektől az irányoktól, hogy teljesen szakít a kísérleti módszerrel. Az ő kutatási módja, mint látni fogjuk, sokkal inkább logikai munka, mint a bárki által elvégezhető laboratóriumi kísérlet. — Nagy munkájában,⁸¹ melyben lélektani kutatásainak eddigi eredményeit foglalta össze, ismételten igyekszik kidomborítani ezt az eltérést, mely felfogását a régi kísérleti irányoktól elválasztja, amelyeknek szerinte az a legjellemzőbb vonásuk, hogy a kísérletek által megfigyelhető lelki élet „elemeivel” foglalkoztak és ezek képezték vizsgálódásaik tárgyát. Ezért az „elemek pszichológiájának” nevezi el ezeket a kutatási módokat. („Psychologie der Elemente”).⁸² — Ezeket a lelki elemeket teljesen hasonló módon képzeltek el, mint a természettudományokban szereplő „atomokat” és azt remélték a kutatók, hogy ezen „elemekből” szintétikusan felépíthetik a lelket.⁸³ A pszichológiának atomisztikus irányzatával azonban éppen a legfontosabbat nem sikerült elérni a kutatóknak — mondja Spranger — t. i. *megérteni* az emberi lelket. Bizonyítja ezt az a tény, hogy mindazok, akik eddig az emberi lélek legmélyére hatoltak: költők, gondolkodók, nevelők, legtöbbször nem voltak szakemberek, sőt gyakran ezen atomisztikus pszichologia leg-
elemibb fogalmaival sem voltak tisztában.⁸⁴ Ez az elgondolás vezeti Sprangert ahhoz a kutatási módhoz, mely nem a lelki élet elemeiből, hanem a lelki funkciók „egészéből” akarja megérteni az emberi szellemet: „Man kann eben die geistige Innenwelt nicht aus Elementen aufbauen, wie einen Körper aus materiellen Teilchen. Sondern das Ganze ist hier das erste, und die Analyse hat nur Sinn und Geltung, sofern man die gefundenen Elemente und Momente an dem Ganzen denkt.”⁸⁵ — Spranger felfogása értelmében ugyanis, az emberi szellem különböző lelki funkciók értelemteljes összeszőződése, amelyekben eltérő jellegű értékelések vannak kapcsolatba hozva az öntudat egysége által: „Die individuellē Seele muss gedacht werden als ein sinnvoller Zusammenhang von Funktionen, in dem verschiedene Wertrichtungen durch die Einheit des Ichbewusstseins aufeinander bezogen sind. Die Wertrichtungen sind bestimmt durch spezifische normative Wertge-

81. Eduard Spranger: „Lebensformen. — Geisteswissenschaftliche Psychologie und Ethik der Persönlichkeit“. — (Dritte verbesserte Auflage. — 1922.)

82. i. m. 9. l.

83. i. m. 10. l.

84. i. m. 11. l.

85. i. m. 12. l.

setze, die den verschiedenen Wertklassen entsprechen. Das empirische Ich findet sich bereits eingebettet in überindividuelle geistige Wertgebilde, die sich in ihrer Existenz vom erlebenden Ich abgelöst haben. . . .⁸⁶ Spranger ezen meghatározásából lélektanának két főjellemvonását ismerjük meg: az első, amit Dilthey tanításából vett át, a szellem struktúraszervezete, a második jellemző gondolata felfogásának — amivel mestere tanítását továbbfejlesztette — az, hogy az egyéni értékelésben olyan mozzanatokat vesz fel, amelyek már általános norma jelleggel bírnak. Abban ugyanis mindkettőjük felfogása megegyezik, hogy az „értékelmény” végső, tovább nem elemezhető adottsága a lelki életnek. Azonban míg Diltheynél az értékelés csak az egyén javát szolgálja, mint érzelmeket szabályozó tevékenység, addig Spranger, az ismeretelmélet egyénfeletti énjéhez hasonló, egyénfeletti tudat felvételét javasolja az értékelésnél is: » . . . muss eben ein Normbewusstsein konstruiert werden, d. h. ein von objektiver Gesetzmäßigkeit geleitetes Bewusstsein, das über das individuelle, wie über das kollektive [werten] ein Richter ist.«⁸⁷ Ez a „norma-tudat” csak metafizikai rövidítés, amely fogalom bonyolult törvényszerűségek foglalata — jegyzi meg Spranger.⁸⁸

A szellemtudományi alapon álló lélektanak nem feladata azonban ezen értékszabályozó törvényszerűségekkel behatóbban foglalkozni. Ezt a munkát maga az általános szellemtudomány vagy kultúrethika végzi el. A szellemtudományi pszichológia pusztán csak azokat a — normáktól való — *eltéréseket* vizsgálja, amelyek az egyes emberek tudatában, vagy a történelmileg adott szellemi életben jelentkeznek, melyeket „szubjektív, értékelésnek is nevezhetünk”.⁸⁹ Azokat a szellemi aktusokat és élményeket, melyeken ezek az értékelések alapulnak, „szellemi teljesítménynek” („geistige Leistung”) nevezi Spranger és ezeknek vizsgálatát tekinti lélektana főcéljának.⁹⁰

Nem kapnánk azonban hű képet Spranger lélektani törekvéseiről, ha pusztán csak azokra az eltérésekre mutatunk rá, melyek őt az eddigi felfogásoktól elválasztják. Röviden igyekezzünk végig tekinteni azokon az eredményeken, melyekre az előbb vázolt kiindulási pontjából jutott el.

A szellemi aktusok *jelentést* adó természetének megfele-

86. i. m. 17.

87. i. m. 15.

88. i. m. 16. l.

89. i. m. 17. l.

90. i. m. 19. és 20. l.

lően⁹¹, mint jelentésbefogadó szerepel az „élmény“ Spranger szerint.⁹² Ezért ahány fajta szellemi aktust különböztetünk meg, annyi osztályát állíthatjuk fel a lelki élményeknek. Mivel azonban jelentés = értékállítással („... der Sinn ist das Wertbezugene.“⁹³), ezért végeredményben az „érték-irányok“ és „érték-osztályok“ fajtái határozzák meg élményeink különbözőségét. Nem szabad azonban azt gondolnunk, hogy ezen értékírányok egymástól függetlenül különülnek így szét! Ellenkezőleg: „... jede Wertrichtung irgendwie gegen die andere abgestuft sein muss und dass jedes Werterlebnis einer bestimmten Klasse auf das totale Werterleben des geistigen Subjektes bezogen sein muss. Anderenfalls wäre das geistige Ich keine Struktur, d. h. kein geschlossener Leistungszusammenhang, sondern nur ein Bündel gleichgültig nebeneinanderstehender Leistungen.“⁹⁴ Ez a gondolat a sprangeri lélektan egyik legérdekesebb sajátossága, amelynek kifejtésére nagy gondot fordít. Ennek a fel fogásnak alapján állította fel kutatási módszerének azon hipotézisét, amely szerint, miként a fehér napsugárban benn foglaltatik a spektrum minden színe, épen úgy minden jelentést adó szellemi aktusban is már benne van az összes másfajta szellemi aktusok alapminősége: *minden aktusban az egész szellem tartalma nyilvánul meg.*⁹⁵ A szellem tartalma azonban egyes tudatélményekben realizálódik, ezért midőn ezeket átélve *megértettük*, tulajdonképpen időtlen, törvényszerű *jelentés-tartalmára* vezettük vissza azokat.⁹⁶ Ezzel a „megértő módszerrel“ („verstehende Psychologie“) vizsgáljuk, hogy milyen értékírányok valósulnak meg adott egyének lelki életében. Mert

91. A „szellemi aktus“ fogalmát, közelebbről így határozza meg: Spranger: „Ich verstehe unter einem geistigen Akt die aus verschiedenen seelischen Funktionen strukturell zusammengewobene Tätigkeit des Ich, wodurch es eine geistige Leistung von überindividuellem Sinn hervorbringt.“ i. m. 21. l.

92. Azonban hozzáfűzi: „Akte und Erlebnisse sind nicht scharf voneinander trennbar. Denn in allen Akten liegt zugleich ein auf das Ich zurückwirkendes Erlebnismoment und in allen Erlebnissen liegt ein gegenwirkender Aktcharakter. Wir werden im folgenden daher oft einfach von „Akten“ reden, auch da, wo die geistige Beziehung mehr ein Erlebnis als ein Gestalten mehr ein Sinn-empfangen, als ein Sinn-verleihen ist.“ i. m. 22.

93. i. m. 22.

94. i. m. 24.

95. „In jedem sinngebenden Gesamtakt sind alle Grundformen sinngebender Akte zugleich enthalten; in jedem geistigen Akt waltet die Totalität des Geistes.“ i. m. 35. l.

96. „Geistiges Verstehen heisst...: die zeitlichen Erscheinungen des Geistes auf ihren zeitlosen, gesetzlichen Sinngehalt zurückführen.“ i. m. 25. l.

annak ellenére, hogy minden szellemi aktusban az összes értékírányok bennfoglaltatnak, minden aktus — mint az előbb már jeleztük — egy bizonyos értékfaj alá sorozható, amely mint domináló, határozza meg az aktus jellegét. A személyiség kutatása ezt célozza tulajdonképpen: meghatározni a szellemi aktusok jellegét adó értékírányt.

Spranger egész munkáját a személyiség vizsgálatára szenteli: ebben az értelemben mint maga mondja: »Unsere „Lebensformen“ sind . . . gedanklich entworfene Strukturen des individuellen Bewusstseins, die sich ergeben, wenn ein Wert im Einzelleben als der beherrschende gesetzt wird.«⁹⁷ Kutatásai alapján négy főirányt (gazdasági, elméleti, esztétikai és vallásos) különböztet meg⁹⁸, amely szerint a személyiségeket osztályozni lehet és ezek alapján hat ideális alaptípust állít fel. (Die idealen Grundtypen der Individualität.)⁹⁹ »

Nekünk e helyen nem lehet célunk Eduard Spranger lélektanát behatóbban ismertetni, pusztán elvi álláspontjára szándékoztunk röviden reámutatni: arra a mélyreható különbségre, amely őt az eddig ismertett irányoktól elválasztja. Mert annak ellenére, hogy felfogása oly alapvető tételben rokon az előző fejezetben ismertett „alkat-elméleti“ kutatásokkal: a lelki élet strukturált felépítésében, (amely tényét, mint Wertheimer legutolsó tanulmánya is bizonyítja,¹⁰⁰ a berlini iskola is hajlandó elismerni.) mégis Spranger a lelki élmények „jelentésének“ vizsgálódásával egész más alapra helyezte a kutatás súlypontját. Ezáltal azonban szétválasztotta a lélektant a lelki események lefolyásának és tartalmának vizsgálatára.

Ezen tettének jelentőségét azonban ma még nagyon nehéz elbírálni, annál is inkább, mert maga Spranger sem tartja végleges álláspontjának: „Ich bin überzeugt, dass die Trennung zweier Psychologien, wie sie heute gemacht wird und wie sie — um Polemik zu vermeiden — an einer Stelle („Lebensformen“ 3 Aufl.) mitgemacht habe, nur ein ganz vorübergehender Zustand ist.“¹⁰¹

97. i. m. 353. l.

98. i. m. 37. l.

99. „1. Der theoretische Mensch. 2. Der ökonomische Mensch. 3. Der ästhetische Mensch. 4. Der soziale Mensch. 5. Der Machtmensch. 6. Der religiöse Mensch.“ i. m. V. l.

100. „In ihrem Ansatz trifft sich die Gestalttheorie in manchem Betracht mit Entwicklungen der letzten Jahrzehnte, die von ganz anderen, rein geisteswissenschaftlichen Problemgebieten ausgegangen waren,“ „Gestaltpsychologische Forschung.“ (E. Saupé: „Einführung in die neuere Psychologie.“ 1927.) 48. l. jegyzet.

101. „Logos“ Bd. 12. (1923.) 190. l.

Böhm Károly (1846-1911.) munkássága elsősorban értékelméleti kutatásaival kapcsolatban vált ismeretessé. Csak kevesen, kik mélyebben hatolták be a magyar filozófus gondolatvilágába, tudják, hogy a hatalmas rendszer, amelyet az „Ember és Világa” négy kötete foglal magában, egyéb kincseket is rejt magában. Ezekhez a rejtett értékekhez kell számítanunk szellemtanát is, melyet részben az „Ember és Világa” II. kötetében: „Szellem élete” címmel (1893), részben a III. és IV. kötetben („Axiologia vagy értékstan” 1906; „A logikai érték tana.” 1912, a hátrahagyott kézirat alapján sajtó alá rendezte Bartók György) fejtett ki. Ezekén kívül még: „A megértés, mint a megismerés középponti mozzanata” (1910) c. akadémiai székfoglalója is mérvadó lélektani felfogására.

Annak ellenére, hogy Böhm filozófiájának gazdag és értékes irodalma van már, szellemtana nem részesült megfelelő figyelemben.¹⁰² Ennek a jelenségnek okát kutatva, az eredményre jutunk, hogy Böhm Károly lélektani kutatásaival is évtizedekkel megelőzte korát s emiatt talált felfogása kevés visszhangra. Ő ugyanis abban az időben, mikor az összes európai egyetemek egymással versenyezve állították fel Wundt lipcsei laboratóriumának mintájára a lélektani intézeteket és másolták le kísérleti eszközeit, az *önmegfigyelésre* építette egész kutatását: „Művem egész álláspontja, mint egyedül biztos alapra, az öntudat előtt fellépő képekre utalt: ezen képek jelentése, ez az egyedüli közvetlenül ismeretes és érthető, melyhez a szemléleti megjelenés formája csak külső s az egésze nézve magában érthetetlen. A belső megfigyelés tehát azon forrás, melyre rendszeres álláspontom ép úgy, mint az egyszerű eszmélés utalt”.¹⁰³ Ezen felfogása, melyet korabeli lélektani irányok alapos ismerete és kritikája után¹⁰⁴ tett kutatásának főeszközüvé, Böhm filozófiájának azon tanán

102. Erre a sajtóságtól való tényre mutatott rá legutóbb Pauler Ákos akadémiai emlékbeszédében: „Böhm pszichológiai tanítása rendszerének egyik legértékesebb és legeredetibb része s csak mélyen sajnálhatjuk, hogy... éppoly kevés hatást tett közönségünkre, mint a tíz évvel előbb napvilágot látott első rész.” (Böhm Károly emlékezete.” 5. l. — 1924.

103. „Az ember és világa,” II. rész: „A szellem élete.” 19. l.

104. „A belső megfigyelés ezen feltétlen elismerésében meg nem inthat minket sem Comlenak komolysága (Système de philos. positive. I. 31.) sem Wundtnak (Essays. 1885. 136.) öncélódása. Ha ez utóbbi az önfigyelést Münchhausenhez hasonlítja, ki saját magát húzza ki a mocsárból, — akkor ez csak Comte megjegyzéseinek szellemes kifejtése. De ha tőle, az experimentátorok fejtől, kérdezzük, honnan magyarázza experimentumainak jelentőségét? végső elemzésben bizonyára e Münchhausen szavára kellene hivatkoznia. Mert regisztráló gépeiről csak nem vakarta le a magyarázatot.” (i. m. 20. l.)

alapszik, hogy a szellem jelentések organikus egysége. 105 A »jelentést« azonban nem lehet sem mérőeszközökkel, sem kísérletekkel megfigyelni. Ezért is nevezte Böhm Károly munkáját „szellemtannak“ (pneumatologia)¹⁰⁶, hogy még az elnevezéssel is kifejezze azt a különbséget, mely felfogása és a fiziológiai alapon álló atomisztikus lélektanok között van. Más nevet akart adni munkájának, melynek más a célja és más a módszere.

Ha közelebről vizsgáljuk Böhm pszichológiai tanítását, még jobban ki fognak domborodni azon jellegzetességei, melyek akkor elválasztották, napjainkban azonban már a legnagyobb megegyezést mutatják a lélektan többi irányaival.¹⁰⁷ Már az eddig ismertetett gondolatai is főbb vonásokban magukban foglalják a böhmi lélektan karakterisztikus sajátosságait, azonban az összefüggés teljességéért egész tanítása keretében kísérleljük részletesebben megvizsgálni e gondolatok elvi alapvetését.

Böhm Károly lélektanának igazi megértéséhez szükséges ismernünk felfogását az emberről általában. Neki ugyanis egészen eredeti, önálló tanítása van a test és a lélek viszonyáról: „Az alapfogalom . . . , mely az ember gondolatát kifejezi, nem a test vagy a szellem, hanem az öntét, mint logikai egy-

105. „A lelki életet . . . elemi képekből megszerkeszteni nem lehet: a szellem nem minimális részecskék gépezete, hanem komoly jelentések organizmusa. Ezen jelentések vonatkozása az organismus egységére, a lélektan legfőbb problémája, melyet pedig a mai lélektanok egyike sem tart fejtöresre méltónak. Ellenkezőleg a részletek kutatása annyira lábra kapott, hogy: az egyes lelki tevékenységek pillanatnyi nyilvánulásai felett az egészet átfogó egységet s összetevékenységeinek alaptörvényét felkeresni teljesen elmulasztották.“ (i. m. 17. l.)

106. i. m. 18. l.

107. Jelen dolgozatunkban főleg az újabb törekvésekkel igyekeztünk Böhm szellemtanát párhuzamba állítani, egy közeljövőben megjelenő tanulmányunkban azon megegyezésekre óhajtánk rámutatni, amelyek közt és a francia idealista és neospiritualista lélekbuvárok felfogása között fennáll. Így elsősorban Jules Lachelier (1832—1918.) munkásságára gondolok, aki — Dwelshauvers szavai szerint — szintén a szellem strukturális felépítését és egységét kutatta: „Retrouver, dans toute fonction de l'esprit, l'unité de la pensée et sa structure rationnelle, voilà ce que cherche la psychologie de Lachelier.“ Ugy szintén a kísérletekkel megfigyelhető lelki folyamatok helyett azoknak tartalmára, jelentésére kíváncsi: „Les recherches expérimentales nous instruisent sur ses détails et ses rapports aux organes des sens. Mais après ces recherches, le problème essentiel subsiste: quels sont le sens et la portée de la connaissance sensible? Que nous apprend la sensation?“ (V. ö. Georges Dwelshauvers: „La psychologie française contemporaine.“ Paris. 1920. (171. és 172. l.) — Rajta kívül még A. Fouillée, E. Boutroux, A. Hannequin, J. Lagneau, L. Brunschvicg, A. Lalande neveit említhetjük.

ség, melynek tartalma az ember egyes funciói . . .”¹⁰⁸ Az „öntét Böhmi filozófiájának egy sajátos tétele, melyet részletesen Dialektikájában fejtett ki. (E. és V. I. köt. 100 §.) Innen veszi át szellemtanába: „Az ismereti tárgy, mint konkrét valóság, soha nem egyszerű, hanem logikus mozzanatok ideális egysége . . . ezt értettük az *öntét* neve alatt.”¹⁰⁹ Mint látjuk, az öntét áll az egész szellemi élet középpontjában. Az öntét azonban folytonos tevékenység, melynek eredménye az önmegvalósítás, ezért Böhm a szellemet is állandó tevékenységnek fogja fel, melynek végső célja önmagát megvalósítani és fenntartani. A kérdés már most, hogy hogyan megy végbe a szellemben ez az önmegvalósítás és önfertartás? Hol és hogyan zajlanak le az öntétnek ezen funciói? Nézele szerint az emberi szellem alapténye, hogy magát megragadva, mást is állít magával szembe. Ebben a tételben az „én” önönmaga megragadása önmagáról való tudása = az öntudat; a *másról* (= „nem én”) való tudása, mikor tudja, hogy a „más” nem ő, de mégis az övé = tárgytudat. Az öntudat egész tartalma eszerint abban áll, hogy önmagáról tud („én” = „én”), semmi több. A „más”, a „nem én” tartalmát pedig az idegrendszer látási, hallási, émesztési, nemzési, gondolkodási tevékenységei szolgáltatják.¹¹⁰

Böhm már az emberi petesejtben, a megtermékenyítésre meginduló barázdálódást is az „én” és „nem-én” meginduló kettéválásának tekinti, mert szerinte ennek a folyamatnak másképpen nem lehet jelentést adni; a sejtek véletlentől függő csoportosulása volna csak. A petesejt barázdálódásában azonban csak homályos alakban nyilvánul meg az öntét. Határozottabb formát ölt, midőn a szervezetben lassan kialakul az idegrendszer. Ekkor a helyzet úgy alakul, hogy a központi helyet és szerepet az öntudat foglalja el és a „más”, a „nem én” szerepét az idegrendszer veszi át, (melyet így Böhm „kerületi tárgynak” is nevez.) Már most ha az idegrendszert valami inger (külső vagy belső hatás) éri, elváltozik. „Az öntudat azonban észreveszi ezt az elváltozást, mert lényegét képező egysége, az Én = Én, megzavartatott valami olyan által, ami nem tartozik hozzá, hanem rajta kívül fekvő, idegen elem. Az öntudat tehát ezt az elváltozást észreveszi, megállapítja s egyúttal tőle szabadulni is óhajt, amit csak azáltal érhet el, hogy az elváltozásnak okát magán kívül helyezi s azáltal megnyugvást szerez. A tárgy ezek szerint azon tevékenység által lesz az Énre nézve tárgy, amely tevékenység által az Én önmagának lett a tárgya, — azaz a *kivetítés*, a *projekció* által.”¹¹¹

108. „Szellem élete.” 10. l.

109. i. m. 3. l.

110. V. ö. i. m. 27. l.

111. Bartók György dr.: „A logikai érték tana,” (Dr. Böhm Károly élete és munkássága.” II. kötet) 170. l.

Mint Bartók György elemzéséből látjuk, a „projekció” az az aktus, amellyel a szellem önönmagát és a külvilágot megismeri, magáévá teszi, az öntét egységén belül. Nem beszélhetünk így külön „testről”, hiszen testünk életéről idegrendszerünk által értesülünk, amely az öntét egyik tagja: „szemléleti kifejezése”; s nem beszélhetünk subtanciális „lélekről”; hiszen az ismerő alany is tagja: központi tagja az öntétnek, amely így e két tagnak a projekció segítségével való egységbe tartozásával tényleg: „logikai mozzanatok ideális egysége.”¹¹²

A projekció aktusának fontossága különösen az értékelés lélektanában nyilvánul meg. Ugyanis Böhm tanítása szerint a szellem alkata határozza meg az értékelés módját¹¹³, a centrális jelentés azonban *projiciálja* önmagát és a projekció iránya határozza meg az értelmi alkatot.¹¹⁴ Ameddig ez a projekció az „én” és „nem-én” között elmebeli, azaz a szemlélő és a szemlélt kép között fennálló viszonyt létesít, addig a szellem minden alkotása csak elméleti (theoretikus): „az Én-magam csak saját jelentéseivel van elfoglalva; csak azt ítéli meg, hogy az Én és a jelentés között, valamint a különálló jelentések közé állított *synthesis* helyes-e?”¹¹⁵ Ha azonban az akarat a *cselekedetben* a tudatba felszállott képek jelentését öntudatos visszahatással a külső érzéki síkba *projiciálja*, akkor már nemcsak tartalma, hanem *projiciáló formája* miatt is értéket nyer az Én.¹¹⁶ T. i. mentől szabadabb az önelhatározás, annál értékesebb ennek a projekciónak a formája. A *cselekedetben* tehát, mint láthatjuk, az értelmi és erkölcsi érték *összeszövődik*: „Mennyiben *jelentés*, annyiban *értelmi* értékű; amennyiben *projectio*, annyiban *moralis* értéket tulajdonítunk neki.”¹¹⁷ Már most az az „én”, amelyik az igaz és jó ezen viszonyán felül tud emelkedni, az elérte az *esztétikai szemlélés magasságát*.¹¹⁸ Ezen a fokon a két értékkel együtt a szép-

112. Részletesebben fejtettem ki ezt a gondolatmenetet a „Gragger Róbert emlékkönyvbe” írt tanulmányomban: „Die Projection” in der Psychologie Karl Böhm’s.”

113. „... a dolgokban... a végső értékes, melyből a többiit egyedül érthetjük, a dolgoknak jelentése, vagy intellectuális alkata, structurája. Az önérték... csakis ezen intellectuális alkatra vonatkozik s ahányféle módon ez megnyilvánul, annyiféle lesz a dolgok önértéke is.” E. és V. III. k. „Axiologia vagy értéktan.” 294. l.

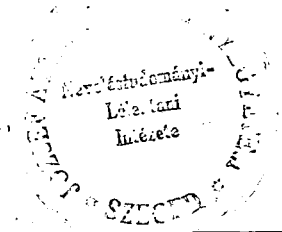
114. „Axiologia vagy értéktan.” 298. l.

115. u. o. 319. l.

116. u. o. 320. l.

117. u. o. 321. l.

118. „Az igazság csak a belső síkban megjelenő jelentésre szól, a jóság csak a jelentést megvalósító reagáló Énre. E kettő egységének szemlélője a magasabb szemlélő, melyre nézve ismeret és cselekedet egyformán tárgy és befejezett valóság. Ez a legmagasabb szemlélő: a művész. De csak szemlélő viszony az egész; az igaz és jó ő benne a szépben... összeforrnak egységgé...” i. m. 326. l.

ség is egyesül ugyanazon aktus által és a szellem, mint pusztá tárgyat, valóságban szemléli egész alkotását. . . ."¹¹⁹

Igy bontakozik ki a szellem intellektualis strukturája Böhm Károly tanításában és így válik „az értelmi alkat fogalma, minden mystikumtól mentes logikai fogalommal.”¹²⁰

Böhm ezen felfogásában nem nehéz felismerni az egyező pontokat Eduard Spranger előbbi fejezetben ismertetett kutatásaival. Ami eltérés mutatkozik kettőjük között a problémák tárgyalásánál, annak részint az az oka, hogy azok a gondolatok, amelyek Böhmnél hosszú fáradságos logikai levezetések eredményei, azokat Spranger kész képletek gyanánt veszi vizsgálódásai alapjául s bizonyításukat lélektanában mellőzi. — Azonkívül különböző szempontokból írták meg munkáikat: Spranger kulturákat akart jellemezni, addig Böhm Károly a konkrét szellemet kísérelte meg az egyetemes világrend keretébe beilleszteni.¹²² Ezért könnyen megérthető, hogy ha művek beosztásában és a tárgyalás módjában eltolódások állottak be. Hiszen ami az egyikük számára főcél volt, a másikuk számára csak egy rövid, vázlatos fejezet.¹²¹

Mindezen eltérések ellenére ugyanaz a gondolat hatja át mindkettőjük műveit: »Az alaptény . . . az, hogy az ember nem részekből összeállott halmaz hanem részfunkciókká kifejelett organikus egység.«¹²³

A mai lélektan az egységes emberi szellem tudománya akar lenni.¹²⁴ Ezt az alapgondolatot kimutatni Böhm Károly tanításában és a pszichologia újabb törekvéseiben tekintettük dolgozatunk főcéljának. —

119. u. o. 352.

120. „Logikai érték tana,” (E. és V. IV. k.) 78. l.

121. V. ö. „Szellem élete,” 3. l.

122. Így pl. az embertípusok jellemzése Böhmnél („A logikai érték tana.” 46.§.) csak néhány oldalt tesz ki. Azonkívül Böhm felfogására még jellemző, hogy az intellektuális strukturát nemcsak az emberi szellemben, hanem kezdve az ásványvilágtól, a növényekben és az állatokban is kimutatta, (U. o. v. ö. „A kosmikus érték rangfokozata a tartalom szempontjából.” c. fejezetet. Ezen kutatásával Wolfgang Köhler ilyen irányu nézetének lett előfutárja.

123. „A logikai érték tana.” 151. l.

124. V. ö. H. Henning: „Psychologie der Gegenwart.” (1925.) 7. l. — A francia lélektani kutatás sohasem tévesztette szem előtt ezt a gondolatot: „Tandis qu'en Angleterre dominait l'école empiriste, qui décomposait la conscience en éléments abstraits et artificiels, et qu'en Allemagne l'école de Leipzig s'efforçait d'imposer une psychologie composite, formée de procédés empruntés à la physiologie . . . les psychologues français . . . fondaient la science de l'esprit . . . ils arrivaient à définir un ensemble de fonctions, à découvrir leurs rapports, à établir leurs liens et à préciser la connaissance de l'esprit comme activité, unité et synthèse”. G. Dwelshauvers: „La psychologie française contemporaine.” (1920.) 233. l.